

تبیین مفاهیم مرتبط با سالمند آزاری در ادبیات فارسی

(مقاله پژوهشی برگرفته از پایان نامه دانشجویی)

شراره فرزنانگان^۱، رضا فدای وطن^{۲*}، محبوبه مباحثی^۳، رضا سراج^۴، یزدان منصوریان^۵

چکیده:

مقدمه: سالمند آزاری (انجام یا عدم انجام یک رفتار منفرد یا تکرار شونده که باعث اذیت یا آسیب رساندن به یک سالمند شود) یکی از معضلات سلامت اجتماعی در جوامع امروزی به شمار می‌رود و در پیشگیری از آن آموزش نقش برجسته‌ای دارد. هدف از پژوهش حاضر بررسی مفاهیم مرتبط با سالمند آزاری در آثار مکتوب ادبیات فارسی بود.

روش بررسی: در این پژوهش مضامین مرتبط با سالمند آزاری در ادبیات فارسی شناسایی و با ساختاری آموزشی تدوین گردید. در این راستا اشعار شاعران و کتابهای عالمان و نویسندگان ادب فارسی به کمک پایگاه اطلاعاتی درج ۳ که مشتمل بر ۱۷۸ جلد کتاب ادبی از ۱۰۱ شاعر و نویسنده مشهور است و سایت گنجور که آثار تعداد کثیری از شاعران را در بر دارد بررسی شد و در مواردی که نسخه الکترونیک موجود نبود به مطالعه سطر به سطر کتب پرداخته شد. در نهایت با استفاده از روش کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا مضامین مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌ها: نتیجه پژوهش شامل تعریف سالمند آزاری انواع سالمند آزاری و علل سالمند آزاری و نحوه پیشگیری از آن بود که در متن مقاله هر کدام به تفصیل بیان شده است.

نتیجه‌گیری: براساس نتایج به دست آمده از ادبیات غنی پارسی می‌توان نتیجه گرفت سالمند آزاری در ادبیات فارسی از دو جنبه مورد توجه قرار گرفته است که عبارتند از: تقبیح عمل سالمند آزاری و ترویج فرهنگ تکریم و احترام به سالمند در جهت پیشگیری از سالمند آزاری.

کلید واژه‌ها: سالمند، سالمند آزاری، احترام، پیر، والدین سالخورده، غفلت، ادبیات فارسی

- ۱- پزشک، دکترای سالمندشناسی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
- ۲- پزشک، MPH سالمندی، دکترای تخصصی سالمند شناسی، استادیار-گروه سالمندی-دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی * پست الکترونیک نویسنده مسئول: reza@fadayevatan.co.uk
- ۳- PhD ادبیات فارسی، استادیار-دانشگاه الزهرا
- ۴- دندانبزشک، MPH سالمندی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
- ۵- PhD کتابداری و اطلاع رسانی، دانشیار-دانشگاه خوارزمی

مقدمه

رفتاری خاص بصورت عمدی یا غیرعمدی است که ممکن است ماهیت جسمی عاطفی یا روحی داشته باشد و باعث عوارضی از جمله زجر بیهوده، صدمه یا درد بدنی، تجاوز به حقوق انسانی و کاهش کیفیت زندگی در فرد سالمند شود (۵). شاید بتوان گفت خانواده ایرانی در نوع خود از بهترین خانواده‌ها برای پذیرش سالمندان است، لکن شرایط خاص اجتماعی نظیر شهرنشینی، تجدد گرایی، تغییر در ارزشهای سنتی، تضاد نظام ارزشی نسل جدید و قدیم و عدم آمادگی برای پذیرش مراقبت از سالمند سبب می‌گردد که خانواده قادر به ایفای مناسب نقش و وظایف خود در قبال سالمندان نباشد، در چنین شرایطی ممکن است سالمند در معرض سوء رفتار توسط اعضای خانواده و پیامدهای ناشی از آن قرار گیرد (۶).

فزایش جمعیت سالمندان یکی از مهمترین چالش‌های اقتصادی اجتماعی بهداشتی در قرن بیست و یکم به شمار می‌رود (۱)، (۲). از جمله پیامدهای افزایش تعداد سالمندان در خانواده می‌توان به تأثیرات منفی بر وضعیت جسمانی و ذهنی فشارهای اقتصادی اختلالات روانی و تنش‌های عاطفی، عدم تحمل بار مسئولیت خستگی فردی و انزوای اجتماعی افراد خانواده و در نتیجه موارد فوق به افزایش بروز رفتارهای ضد اجتماعی و خشونت اشاره نمود (۳).

سوء رفتار با سالمندان یا سالمند آزاری^۱ یکی از انواع خشونت‌های خانوادگی بوده که از معضلات عمده سلامت اجتماعی در جوامع امروزی به شمار می‌رود و میزان بروز آن در دو دهه اخیر افزایش یافته است (۴). سالمند آزاری در واقع انجام یا عدم انجام

1- elder abuse

روش اجرا:

واژه‌های مربوط به سالمندی همچون پیری، پیر، سالمند، سالمندی، سالخورده، کهولت، مرگ، اجل، غروب، پیرزن، پیرمرد، قبر و... در کتاب الکترونیک درج و سایت گنجور و کتابهایی که نسخه الکترونیک آنها موجود نبود مورد جستجو قرار گرفته و متون و اشعار بدست آمده بطور اجمالی مورد بررسی قرار گرفت. باتوجه به گستردگی دامنه تحقیق، بحث بر اساس مقوله سالمندآزاری تشکیل شد این مقوله به نوبه خود به عنوان فرعی تقسیم شد این مفاهیم یا همان موضوع‌های فرعی در ذیل هر مقوله آورده شده و هر کدام از جنبه نظری تعریف شد و بعد اشعار و متون استخراج شده مرتبط با هر قسمت در ذیل آن آورده شد و بدین صورت انجام شد که بعد از جمع‌آوری یافته‌ها (نظم و نثر) و تطابق آنها با پرسشهای اولیه، گذر از مرز توصیف و تحلیل داده انجام شد و شناسایی بارزترین یافته‌ها و کاربردپذیری آنها و مقایسه یافته‌ها و تقسیم‌بندی آنها انجام گردید. و برای هر متغیر که از درون متون بازیابی شده بود شواهد و گواه کافی از اشعار و متون آورده شد.

توصیف و تحلیل داده‌ها

تعریف سالمند آزاری:

سالمند آزاری: یک عبارت عمومی است که شامل انجام یا عدم انجام یک رفتار منفرد یا تکرار شده است که باعث اذیت یا آسیب رساندن و صدمه به یک فرد میشود و از جانب فردی اعمال شود که از طرف او مورد اطمینان باشد مثل خانواده و فرزندان (تعریف سازمان جهانی بهداشت^۱) آزار در لغت به معنی رنج، عذاب، شکنجه، اذیت، تعب، مشقت، ضرب و صدمه است و خشونت به معنای درشتی، زبری، ناهمواری، تندخویی و درشتخویی.

از معنای این دو واژه مشخص است که کلمه آزار عامتر است و خشونت را در بر می‌گیرد، از اینرو هنگامی که با کلمه سالمند آزاری روبرو می‌شویم علاوه بر خشونت‌های فیزیکی به انواع دیگر سوء رفتار هم باید توجه کنیم.

ملک العشرا بهار در شعری بنام دیدار سواری از پیر زال در بیشه در قالب حکایت به سالمند آزاری اشاره می‌کند و با نشان دادن روح بزرگ و عزت نفس سالمند در برابر آزار فرزند این عمل را هر چه بیشتر تقبیح می‌کند؛

به هر سو با افزایش سالمند آزاری در جامعه نیاز به شناخت بیشتر دلایل سوء رفتار و برنامه‌ریزی دقیق و صحیح در جهت کاهش آن حس می‌شود و ضرورت مداخله قانونگذاران و دولت و خانواده‌ها را نشان می‌دهد. یکی از بهترین روشها آموزشهای مختلف به خانواده و سالمندان است و از آن جمله می‌توان به آموزش نحوه ارتباط و نگهداری سالمند در خانواده‌ها و آگاه نمودن سالمند از فاکتورهای خطر و فاکتورهای مداخله گر و پایبند نمودن خانواده‌ها به فرهنگ احترام به سالمند و رعایت دستورات و توصیه‌های دین اسلام در جهت پیشگیری از سوء رفتار و آزار سالمندان اشاره کرد (۷).

برای آموزش و انتقال اصول و مفاهیم باید زبانی را به کاربرد که تمام فرهنگ و آداب و رسوم و ارزشهای نو و کهنه اجتماع را همراه داشته باشد و از فرهنگ و ادبیات ملی و از عواطف و احساسات مردمی سرچشمه بگیرد. از سوی دیگر نظام اجتماعی هر جامعه به مقرراتی بستگی دارد که براساس هدفها و قراردادهای اجتماعی آن جامعه تهیه و تدوین گردیده است و ایجاد نظام جدید اجتماعی در هر جامعه با فرهنگ و مذهب و روابط تاریخی آن سر و کار پیدا می‌کند. ما ایرانیان در حیطه فرهنگ، استعدادها و ارزشهای بی‌شمار و ناشناخته‌ای داریم که باید آنها را بشناسیم و بر آنها تکیه کنیم، یکی از این ارزشها زبان و ادبیات فارسی است (۸).

در بررسیهای انجام شده در متون موجود و در دسترس فارسی، موفق به یافتن مطالعه‌ای مبتنی بر جایگاه سالمندی در ادبیات پارسی نشدیم. در کشورهای غربی اما به جایگاه سالخورده‌گان در نوشته‌های ادبی به طور اخص توجه شده به طوری که مثلا موريس چرنی^۱ در مقاله سالمندی در آثار شکسپیر، مارک شاوالاس^۲ در سالمندی در بین النهرین باستان و مطالعه مقایسه‌ای متون^۳ و ادبیات تطبیقی است. پرسیکا و اندراتکا^۴ به مقایسه سالمندان در نوشته‌های مربوط به مطالعات سالمندشناسی یونانی، رومی، انگلیسی، آمریکایی، آلمانی، استرالیایی، روسی و چند کشور دیگر پرداخته و جوانب مختلف آنرا مورد بحث قرار داده است. بدین ترتیب با مطالعه متون در دسترس در می‌یابیم با وجود قدمت و گستردگی ادبیات فارسی اما مطالعه‌ای مشابه آنچه در کشورهای دیگر انجام شده در ایران دیده نمی‌شود که به صورت همه جانبه به بررسی جایگاه سالمندی و بالاخص سالمندآزاری در ادبیات غنی پارسی پرداخته شود.

1- Maurice charney
4- pirsca von derotka

2- Mark Chavalas 3- comparative literature studies
5- WHO

امدش زمزمه‌ای نرم بگوش
 ناگهان پیر زنی دید نحیف
 کند از مهر به فرزند دعا
 اندرین بیشه مگر گم شده‌ای؟
 اندرین بیشه نباشم به امان
 شب درین بیشه چرا آمده یی؟
 شب کسی پا ننهاده است، دلیر
 شکوه از بخت بد آغاز نمود
 که تو با این همه آزار هنوز
 به چنان ظالم غدار دعا؟
 گردکار من و فرزند مگرد
 تو مزن دست و مشوران دگر آب
 رنج او بر دل من آسان است
 پی دامادی او بودم من
 چه زیان گر ز من آزار گرفت
 نکشم دست ز فرزند عزیز

گام برداشت در آن بیشه خموش
 روی بنهاد به دان صوت خفیف
 روی آورده به درگاه خدا
 گفت زالی به چه کار آمده‌ای؟
 من بدین نیزه واین تیره وکمان
 از کجایی؟ زکجا آمده یی؟
 کاندرین بیشه بغیراز من و شیر
 پیر زن قصه خود باز نمود
 پهلوان گفت بدان پیر عجوز
 میکنی باز به درگاه خدا
 پیر زن گفت بدو کای سره مرد
 گر میان من و او شد شکر آب
 که جوان است و جوان نادانست
 طالب شادی او بودم من
 چونکه داماد شد و یار گرفت
 به خطایی که نبوده است به چیز

انواع سالمند آزاری:

چشم می خورد؛ این تفاوتها خود ناشی از ثروت بیشتر مردان، امکان ازدواج مجدد مردان به دنبال از دست دادن همسر، احترام اجتماعی بیشتر آنها و ... است که باعث می شود این فرصتها بیشتر در انتظار مردان باشد تا زنان (۹). این حکایت شیخ بهائی شاید به نوعی به این تفاوت نیز اشاره داشته است.

سالمند آزاری روانی: علاوه بر آزارهای جسمی ممکن است صدمات روانی به فرد سالمند وارد شود مثل ناسزاگویی، تمسخر و استهزا سالمند، نادیده گرفتن او در جمع، بی توجهی به نیاز عاطفی، تهدید، سرزنش، از بین بردن اعتماد به نفس، بی احترامی لفظی مداوم و مورد پسند نبودن؛ به نظر می رسد این نوع از سو رفتار علیه سالمندان نسبت به دیگر انواع آن عمومیت بیشتری داشته باشد. سعدی در باب ششم (ضعف و پیری) در گلستان در حکایتی به این نوع سالمند آزاری اشاره می کند:

«وقتی به جهل جوانی بانگ بر مادر زدم دل آزرده به
 کناری نشست و گریان همی گفت: مگر خردی
 فراموش کردی که درشتی می کنی؟»

چو دیدش پلنگ افکن و پیلتن
 که بیچاره بودی در آغوش من
 که تو شیر مردی و من پیر زن»

سالمند آزاری جسمانی: این نوع سالمند آزاری همانگونه که از اسمش بر می آید به صدمات و آسیب های جسمی گفته می شود که فرد مراقبت کننده آنها در برابر فرد سالمند اعمال می کند که از آن جمله می توان به سیلی زدن، سوزاندن، پرت کردن (انداختن)، کتک زدن و محرومیت های بهداشتی و تغذیه ای و مواردی مثل مسکن و سرپناه و پوشاک اشاره کرد
 شیخ بهائی در کشکول، محروم کردن والدین از مسکن و سرپناه مناسب را اینگونه بیان می کند:

«پیرزالی از فرزندان خواست که شوهرش دهند ایشان با
 او شرط کردند که تا هفت شب در هوای سرد خارج
 سر کند تا شویش دهند پیرزن چنان کرد وبمرد واز ان
 روز ان سرما را بردالجوز گفته اند.»

در رابطه با حکایت فوق باید به این مطلب اشاره کرد که براساس تحقیقات صورت گرفته در سطح مناطق مختلف تفاوت های چشمگیری در کیفیت زندگی سالمندان زن و مرد به

چه خوش گفت زالی به فرزند خویش
 گر از عهده خردیت یاد آمدی
 نکردی درین روز بر من جفا

به نفع دیگری مصادره می‌شود. سعدی در گلستان در قالب حکایتی می‌فرماید:

مهمان پیری بودم در دیاربکر که مال فراوان داشت
و فرزند خوبروی، شبی حکایت کرد که مرا به عمر
خویش به جز این فرزند نبوده است. درختی در این
وادی زیارتگاه است که مردمان به حاجت خواستن انجا
روند شبهای دراز در آن پای درخت بحق بنالیدم تا مرا
این فرزند بخشیده است. شنیدم که پسر با رفیقان اهسته
همی گفت: چه بودی که من آن درخت را بدانستمی
کجاست تا دعا کردمی و پدرم بمردی.

خواجه شادی کنان که پسر عاقلست و پسر طعنه زنان که پدرم
فرتوت.

علل گرایش به اعمال خشونت علیه سالمندان

تئوری موقعیتی: نظریه‌های متعددی از بعد نظری وجود دارد که
به توضیح علل خشونت علیه سالمندان می‌پردازد یکی از آنها
تئوری موقعیتی است که با نگاهی به اینکه خستگی زیاد و
استرس‌های فرد مراقب کننده محیطی را برای آزار بوجود
می‌آورد به مشکلات مراقبان که متجر به آزار سالمندان می‌شود
اشاره می‌کند بیمای‌های فرد مراقب و اعتیاد یا از دست دادن
شغل یا دیگر مشکلات اقتصادی می‌تواند از آن جمله باشد.
نظامی گنجوی در شعری یکی از این عوامل استرس زا را بیان
می‌کند و چگونگی غلبه بر آنرا توسط فرزند بیان می‌کند که از
سوء رفتار و غفلت نسبت به پدر سالمند جلوگیری می‌کند.

که روشن دلش مهر پرور بود
ز رنج تنش هر زمان ناله‌ای
که نایه ز پیران کسی سوی راه
چو بیمار نالنده از بوی سیب
چو دیگر کسان سرخ یا قوت را

آمده می‌تواند نقش مؤثری داشته باشد.

احترام و توجه به سالمندان ریشه‌ای قوی در فرهنگ ایرانی و
احکام مذهبی ما دارد (۱۰).

در اشعار و ادبیات فارسی نیز به تبعیت از فرهنگ ایرانی و به
تأسی از دین اسلام در باب اکرام پیرامون نمونه‌هایی داریم که
سفارش شده سالمند را نه تنها در ظاهر بزرگ شمارید و اجلال و

اقبال لاهوری در اسرار و رموز به مسخره و استهزا سالمندان
اشاره می‌کند و می‌گوید:

پیرها پیر از بیاض مو شدند مسخره بهر کودکان کو شدند
امیر خسرو دهلوی نهیبی به جوانان می‌زند و آنها را از این عمل
قبیح بر خود می‌دارد و می‌سراید:
جوانی خنده بر خونابه پیران مکن زیرا
تو می‌خندی و من زین گریه بسیار می‌ترسم

غفلت: نوعی از سالمند آزاری است که فرد سالمند دچار
بی‌توجهی و فراموشی می‌شود. شهریار این نوع از سالمند آزاری
را اینگونه بیان می‌کند:

ندیده خیر جوانی غم تو کرد مرا پیر
برو که پیر شوی ای جوان خیر ندیده
به اشک شوق رساندم ترا به این قد و اکنون

به دیگران رسدت میوه‌ای نهال رسیده
ز ماه شرح ملال تو پرسم‌ای مه بی‌مهر
شبی که ماه نماید ملول و رنگ پریده
بهار من تو هم از بلبلی حکایت من پرس
که از خزان گلشن خارها به دیده خلیده

سالمند آزاری مالی: نوع دیگری از سالمند آزاری سوء استفاده
از اموال و اندوخته‌های فرد سالمند است که معمولاً توسط
مراقبین فرد صورت می‌گیرد مانند مواردی که با وکالت از فرد
سالمند به حساب بانکی او دسترسی پیدا می‌شود و یا املاکش را

نمبرده جوانی جوانمرد بود
پدر داشت پیری نود ساله‌ای
در آن روز اول که فرمود شاه
جوانمرد بود از پدر ناشکیب
نگهداشت آن پیر فرتوت را

پیشگیری از سالمند آزاری

بی‌تردید پابندی به ارزشهای اخلاقی از طرف شخص نگهدار
سالمند می‌تواند نقش تعیین کننده‌تر و باز دارنده‌تری از
رویکردهای قانونی در زمینه پیشگیری از سالمند آزاری داشته
باشد آگاهی دادن به خانواده و جایگزینی تکریم و احترام سالمند
بجای خشونت و بی‌اعتنایی که ناگزیر در جامعه صنعتی بوجود

احترام به سالمند:

آنچه بعنوان نقش برجسته‌ای در پیشگیری از سالمند آزاری در ادبیات توصیه شده رفتار احترام‌آمیز همراه و به اکرام و احسان نسبت به سالمند است. این در حالیست که ایرانیان عهد باستان نخستین مردمی بوده‌اند که برای ادای احترام و بزرگداشت و سپاسگزاری از سالخوردگان روز مشخصی را در سال تعیین کردند و آن روز بیست و پنجم شهریور ماه هر سال بود و قدمت آن به ۳۰۰۰ سال می‌رسد در حالیکه فقط از چند دهه پیش توجه به سالخوردگان در جهان معاصر چشمگیر شده است و در سال ۱۹۹۰ مجمع عمومی سازمان ملل روز ۹ مهر ماه (اول اکتبر) را روز جهانی سالمندان اعلام کردند.

امیر خسرو دهلوی در این باب می‌سراید:

بهر خدا ای جوان تا بتوانی مدار

حرمت پیری که میل سوی جوانیش نیست

از اینرو با تکیه بر فرهنگ اصیل ایرانی و تاسی از دین مبین اسلام می‌توان نوع برخورد و رفتار درست با سالمند را استنباط کرد تا بتوان در برابر تغییر ساختار اجتماعی و شهرنشینی از پدیده سالمند آزاری جلوگیری کرد.

پیشنهاد

توانایی بخشیدن^۱ به سالمندان با تکیه بر برنامه‌های فرهنگی: ادبیات بخش بسیار تاثیر گذار و گسترده‌ای از فرهنگ ایرانی را تشکیل می‌دهد. شعر و شاعری بخصوص در نسل قدیمی‌تر رواج گسترده‌ای داشته، بسیاری از سالخوردگان با آن عجین و مانوس هستند، به طوریکه شعر یکی از مهمترین وسایل ارتباط و تعامل سالمندان محسوب می‌شود.

خود سالمندان نیز برای جلوگیری از سالمندآزاری، نیاز به خودباوری دارند. گسترش برنامه‌های ادبی و فرهنگی برای سالمندان با هدف غنا بخشیدن و احیا مفاهیم مثبت و ارزنده موجود در ادبیات فارسی (اشعار، ضرب‌المثل‌ها، و حکایات)، در این راستا میتواند مد نظر قرار گیرد و از قابلیت‌های جاری در زبان به نحو مطلوب در برنامه‌های اجتماعی مخصوص سالمندان استفاده کرد. بدیهی است با توجه به نفوذ و گسترش شعر و ادبیات مکتوب در میان نسل سالمند، میتوان از قابلیت‌های آن برای رواج مفاهیم و عباراتی که به تکریم و ارج گذاری آنها می‌پردازد استفاده نمود و به بازیابی جایگاه به مخاطره افتاده آنان دوباره همت گماشت.

تعظیم کنید بلکه او را عزیز و گرامی دارید و احترام و حریم او را حفظ کرده و حقوق او را برشمرده مورد تجاوز قرار ندهید(۱۱).

احترام جزو یکی از نیازهای سالمند است بطوریکه بسیاری از سالمندان بیان می‌کنند که آنها بیش از آب و غذا به احترام نیاز دارند و بی‌احترامی برای آنها بدتر از گرسنگی و تشنگی است (۱۲). در رابطه با این موضوع در قابوسنامه در باب بیست و چهارم آمده است:

«که کودکان همسرایگان را بینی پیرس و به کنار گیر و بنواز و پیران کوی را حرمت دار»

سلمان ساوجی می‌سراید:

عزیز من مکن پند مرا خوار جوانی خاطر پیران نگه دار
به پیران سر مکن از من جوانی مده بر باد ملک پادشاهی

بخش مهمی از نحوه رفتار با سالمند در ارتباط با والدین سالخورده است بطوریکه علاوه بر توصیه‌ها همگانی در نحوه رفتار با سالمند، فرزندان به واسطه حق والدین باید رفتاری همراه با احسان و شکرگذاری داشته باشند؛ در اینجا احسان به معنی نیکوئی کردن در گفتار، رفتار، افکار و آداب اجتماعی است و معنی خوبی و بخشش را نیز در بردارد.

عطار می‌سراید:

مشو عاق و ببر فرمان، پدر را پدر هرگز نخواهد بد، پسر را
پسر کو ناخلف باشد پسر نیست پدر کو هم بد آموزد پدر نیست

نتیجه‌گیری

تجیب سالمند آزاری: همانگونه که مشاهده شد همواره نویسندگان شعرای پارسی گو این عمل را نکوهش کردند و با لحن نصیحت‌آمیز و هشدار دهنده جوانان را از این عمل بازداشتند.

ایرج میرزا این عمل را اموخته شیطان می‌داند و می‌سراید:

ابلیس شبی رفت به بالین جوانی

آراسته با شکل مهیبی سر و بر را

گفتا که منم مرگ واگر خواهی زنهار

باید بگزینی تو یکی زین سه خطر را

یا ان پدر پیر خودت را بکشی زار

یا بشکنی از خواهر خود سینه و سر را

یا خود ز می‌ناب کشی یک دو سه ساغر

تا ان که بپوشم ز هلاک تو نظر را

REFERENCES

منابع

1. Kalache/ A/ Abodern/ I/ Hoskins/ t/ compression of morbidity and active aging key priorities for public health policy in the 21 st,centary/Bulletin of the world health organization/ 2002/ 80 (3)/ 2-4.
2. Kalache A, Abodern I, Hoskins t. compression of morbidity and active aging key priorities for public health policy in the 21 st/centary. Bulletin of the world health organization 2002; 80 (3) 2-4.
3. machenzie/ Aleco / Nursing older people / 3 Edition London Churchill Living stanc co/ 1999
4. world health arganizction {Home page}/ 24 Apr. 2000/ {on Line} < http: //www.who.int>
5. Hudson/ MF Elder mistreat men/ AH axonomy with definition by Delphi/ Journal of Elder Abuse and neglect/(1991) / 3(2) /1-20.
۶. ریاحی/ م الف /بررسی ابعاد و پیامدهای اجتماعی بهداشتی سالمندی در ایران/ مجموعه مقالات اولین همایش منطقه‌ای سالمندی و سلامت / بابل: دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه علوم پزشکی /۱۳۸۵/ ۴۹-۲۳
۷. سوء رفتار با سالمندان و دلایل آن/ پایگاه جامع اطلاع رسانی پزشکی ایران سلامت / قابل مشاهده در <http://www.iran.salamat.com/Index.php>
۸. پاکدل سلطانی /ع/ شمس /پ/ کتاب ریشه‌های مفاهیم مددکاری اجتماعی در ادب فارسی / چاپ اول /تابستان ۱۳۷۴ / (۸-۱۱)
۹. شیخی / م/ امنیت اجتماعی و آسیب شناسی سالمندان در شهر تهران/ فصلنامه سالمند/ تهران/ انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی / ۱۳۸۶ / سال دوم / شماره ۶ / ۴۵۴-۴۶۱.
۱۰. اخباری/ س / احسانبخش/ع/ کرامت سالمندان از دیدگاه دین مبین اسلام و فرهنگ فارسی/ مجموعه مقالات سومین کنگره بررسی مسائل سالمندان در ایران و جهان/ تهران/ دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی / ۱۳۸۶ / (۱۰۷)
۱۱. بهرامی / ف/ رضانی/ع/ بهداشت روان سالمند در قرآن و حدیث / فصلنامه سالمند / ۱۱ / دانشگاه بهزیستی و توانبخشی / بهار ۸۸
۱۲. هروی کریمی/ م/ انوشه /م/ فروغان /م/ تبیین دیدگاه سالمندان پیرامون پدیده احساس تنهایی (پژوهش کیفی پدیدار شناسی/ مجله سالمندی ایران/ دوره دوم/ شماره ۶/ زمستان ۱۳۸۶.
۱۳. منوچهری/ ه / قربی /ب/ حسینی/ م/ میزان و انواع سوء رفتار خانگی با سالمندان مراجعه کننده به پارکهای شهر تهران/ نشریه دانشکده پرستاری و مامایی شهید بهشتی / ۱۳۸۷.
۱۴. هروی کریمونی/ م / بررسی تاثیر مشاوره با خانواده در پیشگیری از غفلت نسبت به زنان سالمند/ ۱۳۸۲ / (۳۶) / ۹ / ۱۴۲-۱۳۹.